

Sociologie jako nejobecnější speciální věda o společnosti bude vždy spojena s empirickým poznáním. Práce s empirickou fakticitou se stává jedním ze základních stavebních kamenů sociologické analýzy.

Setkáváme se s třemi skupinami faktů. Jsou to:

1. fakty, které jsou určující pro genezi teorie,
2. fakty, které tak či onak potvrzují teorii,
3. fakty, které vyvracejí teorii.

Každá z těchto tří skupin faktů hraje v rozvoji teorie a metodologie významnou úlohu. Chci připomenout pro naši společenskou situaci důležitou skutečnost: existují fakty, které vyvracejí teorii. Nemůže tomu být jinak. Je to aktuální jak ve vztahu k neustálému rozvoji objektu poznání, k neustálému rozvoji sociální reality, tak i ve vztahu ke skutečnosti, že jsou neustále zdokonalovány postupy a nástroje procesu poznání. (Právě v této souvislosti někteří sovětsí autoři tvrdí, že vědecké poznání má neaxiomatický charakter.)

Jak v přírodních, tak i ve společenských vědách platí, že dynamika přináší stále novou a novou fakticitu, která dané teorie potvrzuje i vyvrací, respektive teoretické systémy jsou novými poznatky v některých svých částech potvrzovány, v jiných odmítány a překonávány.

Typickou ukázkou této skutečnosti je přeměna fundamentálních pojmů klasické newtonovské fyziky. Úcta k tomu, co bylo vykonáno, ale také překonáno, je vyjádřena ve slovech A. Einsteina: „Odpusť mi, Newton, našel jsi jedinečnou cestu, což mohl v tvé době dokázat jen člověk s největší vědeckou tvůrčí schopností a silou myšlení. Pojmy, které jsi vytvořil, zůstávají ještě dnes vedoucími pojmy v našem fyzikálním myšlení, třebaže nyní víme, že budeme-li usilovat o hlubší pochopení vzájemných souvislostí, budeme muset nahradit tyto pojmy jinými, jež jsou více vzdáleny od sféry bezprostřední zkušenosti“ [Spirkin 1971 : 158].

Sociolog pro svá poznání nemá k dispozici neomylnou, ve všech rovinách poznání vždy účinnou metodu pro tvorbu nových, přesnějších a pravdivějších poznatků.

Sociolog však vždy disponuje určitými metodologickými přístupy, metodami, technikami, prostředky a způsoby logického i heuristického charakteru, jimiž reguluje každý výzkum.

Sociolog není ani svérázný Robinson, který sám nezávisle na druhých ožívuje svět, ani Apollo, mytologický bůh věštby, slunce a světla, bez jehož rady nemohlo být nic podniknuto.

Sociolog, stejně jako celý výzkumný proces, který realizuje, vždy byl a bude determinován především metodologickými, konkrétně historickými, světonázorovými a zpravidla i zcela bezprostředními podmínkami a požadavky doby.

Na stále narůstající význam metodologických přístupů upozornilo nedávné 10. plenární zasedání ÚV naší strany. Připomenulo, že „... dialektickomaterialistická metodologie je metodologií tvůrčího ducha, že vyžaduje atmosféru hledání a novátorství, že je svou podstatou v rozporu s dogmatismem, nutí nás překonávat schematické, od života odtržené konstrukce, vzdát se všeho, co život nepotvrdil, co bylo založeno na deformované praxi a co vedlo ke konjunkturálnímu výkladu revoluční teorie“ [Rudé právo 1988 : 5].

Nesu v sobě hluboké přesvědčení, že na společenskovědních pracovištích a vlastně v celém

1) Autor pro toto vystoupení využil některých svých už dříve publikovaných materiálů.

systému sociologického poznání musíme rozpracovat právě tyto myšlenky 10. plenárního zasedání ÚV strany.

Ve společenskovědním poznání dnes pocítujeme řadu obtíží. Ty, které jsou spojeny s metodologickou problematikou, musí být řešeny s mnohem větší aktivitou, než tomu bylo doposud. Například – nikdo nás nezabývá povinností vrátit se k problematice metodologických postupů speciálních věd. S jejich podceňováním se setkáváme ve dvou krajnostech:

1) Všude tam, kde platné dialektickomaterialistické postuláty jsou nastolovány jako nástroj zcela konkrétní analýzy, kterou mají realizovat speciální společenskovědní disciplíny. Filozofický aparát místo toho, aby svým systémem obecně orientoval, vedl a v základních postulátech určoval naše poznání, je prezentován, předkládán jako konkrétní nástroj poznání, jenž má sloužit, umožnit analýzu speciálních, například sociologických, psychologických, demografických a dalších otázek. Psal jsem o tom na stránkách Sociologického časopisu ČSAV.

To co by v přírodních vědách bylo považováno za naprostou absurditu, aby například pro operaci srdce nebo při stavbě mostu stačili metodologické postuláty dialektického materialismu, se v analýze konkrétních sociálních problémů, například rodiny, mládeže, veřejného mínění, kriminality apod., stává někdy samozřejmostí.

Záměna či nerespektování různých stupňů metodologické obecnosti vede k představě, že s filozofickou kvalifikací mohu zasahovat do všech otázek speciálních disciplín. To, co je obecný předpoklad, se zaměnilo za bezprostřední nástroj poznání.

2) Druhá krajnost je představována redukcí metodologie na čistě technické, metodické instrumenty. M. Gorbačov v knize *Přestavba a nové myšlení* ne náhodou ukazuje, že „klasikové nás neučí metodice, ale metodologii“ [Gorbačov 1987: 38].

Problém zaměňování metodických instrumentů, technik šetření za propracované metodologické postupy je aktuální zejména pro nastupující sociologickou generaci. Někteří autoři žijí přestavbou, že pravda poznání je především a výhradně závislá na tom, jak budou testovány statistické hypotézy, jak bude proveden výběr prvků základního souboru, kolikastupňově budou škály apod.

Tak vlastně dochází k nepřipustné redukci metodologické problematiky na soubor formálně stanovených, zpravidla i dobře zpracovaných technik terénního sběru informací, třídění a zpracování dat. Tady někde se rodí představy, že zárukou exaktnosti a vědeckosti sociologického poznání jsou především a někdy i výhradně jen metody a procedury výzkumů.

Jedna z dlouhodobých nemocí československé marxisticko-leninské sociologie je spojena s touto představou, která podporuje iluzi, že v empirickém výzkumu lze přímo, bez teoreticko-metodologického uchopení poznávané reality, přejít k faktům.

Bylo by možno uvádět další aktuální, potřebami společenské praxe socialismu nastolené otázky, které vyžadují nová teoreticko-metodologická uchopení. Nutí nás věnovat se rozpracování nových metodologických přístupů, jež umožní v dialektice kontinuity a diskontinuity získat nový pohled na staré a známé skutečnosti, reálně, střízlivě a ofenzívně vstupovat do neznámého.

Rozvoj a rozpracování metodologické problematiky je předpokladem i podmínkou dalšího rozvoje naší sociologie. Při jiné příležitosti byla již položena otázka, zda při vymezení předmětu jednotlivých speciálních věd není spíše než objekt poznání určující především specifika přístupu, pohled, úhel, optika, v jaké budeme danou realitu analyzovat [Rychtařík 1985: 55].

Výraznou a naprosto zřejmou tendencí prohlubujícího se poznání je například skutečnost, že jeden objekt, jedna realita se stává předmětem zájmů dalších a dalších společenskovědních a nejen společenskovědních disciplín. Ty se postupně vydělují v samostatné obory vlastně tím, jak rozvíjejí, zdokonalují a prohlubují specifika svých metodologických postupů.

Vymežit speciální společenskovědní disciplínu můžeme proto jen za dvou podmínek :

1. charakterizujeme-li relativně přesně objekt jejího poznání a zájmu ;
2. jsou-li vypracovány metodologické postupy této disciplíně vlastní, je-li k dispozici „optika pohledu“, v jejímž úhlu přinášíme poznatky, které jsou v jiných přístupech nepoznatelné.

* * *

Vše, co bylo až doposud řečeno, podporuje požadavek rozpracování speciálních metodologií.

Společenskovědní poznání, vedle obecně filozofických hledisek, vedle ucelené, koherentní metodologie dialektickomaterialistických přístupů, musí mít k dispozici propracované metodologie jednotlivých speciálních oborů a disciplín. V přírodních vědách to je věc naprosto samozřejmá.

Proto je možno konstatovat nejméně 3 následující skutečnosti :

- 1) Existuje nutná hierarchie metodologické obecnosti ;
- 2) Do procesu poznání vstupujeme vždy s určitou filozofickou orientací. Je tomu tak i tehdy, když se autor „zaklíná“ tím, že on pracuje jako prostý empirik, který „jen“ získává, soustřeďuje a vyhodnocuje empirické fakty ;
- 3) Do poznání vstupujeme nejen s určitými metodami, technikami šetření, ale i s určitými, nezřídka málo nebo i nepřesně systematizovanými postupy speciálních metodologií. Platí to plně i pro naši sociologii.

Tak jako mezi historickým materialismem a mezi analýzou zcela konkrétních problémů nutně leží celá řada speciálních společenskovědních disciplín, tak i mezi dialektickomaterialistickými přístupy a mezi zcela konkrétním poznáním reality nutně existují speciální metodologie a metodiky poznání.

Bez těchto metodologických mezistupňů by naše poznání stagnovalo v široké, nedostupné řece obecnosti.

Proto také existují rozdíly mezi historickomaterialistickým, filozofickým pojetím dějin a – nepřesně řečeno – mezi nefilozofickým pojetím speciálních společenskovědních disciplín.

V této souvislosti je možno položit otázku, není-li jedna z příčin schematických a dogmatických tendencí společenskovědních poznání předurčena také tím, že při nerozpracování speciálního jsme vše posuzovali výhradně šíří obecného. A nejen to. Společenskohistorická praxe může za určité situace vyhrotit otázkou, zda se filozofická soustava metod ve své univerzálnosti nedostává do konfliktu s požadavky a potřebami speciálních metodologií. Otázka je pro nás důležitá také proto, že filozofická soustava metod vzniká a rozvíjí se v určitých závislostech na výsledcích a rozvoji speciálních metodologií.

Problematika možných rozdílů, rozporů a konfliktů mezi filozofickou soustavou poznání a potřebami speciálních metodologií je tak rozsáhlá, že se nevejde do jednoho diskusního příspěvku naší konference.

Chci ukončit své vystoupení poznámkou, kterou jsem vlastně už před dvaceti lety formuloval jako určitou hypotézu, k níž se neustále vracím :

Sociologické poznání je analýzou nejméně tří rovin vazeb a vztahů :

- *korelačních* – které v empirickém popisu ukazují souvislosti dvou nebo více jevů ; zpravidla bývají vyjadřovány kvantitativně
- *funkčních* – které jsou popisem a vysvětlením vztahů, pro něž je charakteristická jejich zaměřenost, snaha o uchování, obnovení nebo dosažení určitých cílů

– *kauzálních* – jejichž analýza vždy odhaluje hlavní příčinné, podstatné souvislosti; podstata tu vyjadřuje nutnou, stálou a opakující se souvislost mezi společenskými jevy a procesy.

Chtěl bych vyslovit své přesvědčení, že metodologie sociologických přístupů musí vycházet z jednoty a dialektické dynamiky a) strukturních, b) funkčních, c) osobnostních aspektů sociologického poznání.

Tato jednotu a dialektická dynamika umožňuje analýzu aktivit a vztahů určitého systému nebo podsystemu. Je metodologickým nezastupitelným sociologického poznání, založeným na dialektickém spojení s kategoriemi historického materialismu na straně jedné a prostřednictvím operacionalizace s realitami naší každodennosti na straně druhé.

„Metodologický mezistupeň“, který představuje strukturní, funkční a osobnostní analýza, je pro marxisticko-leninskou sociologii tím specifickým úhlem přístupu, optikou, v jejímž pohledu je naše disciplína nesuplovatelná, aktuální a v procesech poznání nenahraditelná.

Ve své jednotě se strukturní, funkční a osobnostní aspekty sociologických přístupů stávají člověku nástrojem poznání nejen vnějšího světa, ale i vlastního „mikrosvěta“ v jeho interindividuálních určeních.

* * *

Usilovat o rozpracování metodologie marxisticko-leninského poznání znamená hlásit se k těm, kteří v sobě nesou věčný a nikdy nekončící zápas poznat, pochopit a měnit svět, který nás obklopuje.

Měli bychom se dnes poradit, co dělat pro to, aby se sociologické poznání stalo součástí nového myšlení, které vytváří intelektuální zázemí pro budoucí aplikace.

Měli bychom se dnes poradit, co dělat pro to, aby se naše sociologie nestala disciplínou osamělých běžců, aby v každém našem výzkumu, článku, knížce byla alespoň špetka autorovy vůle měnit tento svět.

Literatura

Gorbačov, M.: *Přestavba a nové myšlení*. Praha, Svoboda 1987.

Rudé právo 12. 10. 1988.

Rychtařík, K.: *Sociologie poznání a přeměny světa*. Praha, Svoboda 1985.

Spirkin, A. G.: *Marxistická filozofie*. Praha, Svoboda 1971.